

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філософських наук, доцента Христокіна Геннадія Вододимировича на дисертацію Готича Михайла Івановича «Рецепція християнського персоналізму Августина в сучасній православній теології», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я

Дисертація є гостро актуальною для православної теології сьогодення, яка переживає методологічний парадигмальний зсув. У кінці першого десятиліття ХХІ століття розгорнулася дискусія про нову теологічну парадигму, яка приходить на зміну неопатристичному способу мислення, вдалу назву для якої було запропоновано П. Колаїцидісом, Ю. Чорноморцем та В. Грицишиним. А саме, дослідники назвали цю теологічну течію «постнеопатристикою», що дозволило охопити в одній назві світоглядний тренд останніх років, що прийшов на зміну неопатристиці. Детальний аналіз богословської думки постнеопатристики здійснює В. Грицишин. На його думку «Джерелами формування нової парадигми православної теології, якою є постнеопатристика, стали літургійне богослов'я, біблійна теологія та екзистенціалізм. Становлення постнеопатристики як особливої парадигми завершилося в результаті формування *постмодерної «теоестетики»* як феноменології чуттєвого переживання присутності апофатичного Бога і *герменевтики причетності* до абсолютних трансценденталій краси, істини та любові. Специфічними рисами антропологічного вчення постнеопатристики стали визнання екстатичності екзистенції, етико-онтологічне вчення про необхідність абсолютного прийняття «іншого», позитивна оцінка різноманіття ідентичностей, заперечення існування дуалізму раціонального і чуттєвого. Представники постнеопатристики представили власну політичну теологію, яка систематично обґрунтовує демократичні цінності та принципи, пацифізм і методи посткапіталістичної солідарності. У межах постнепатристики відбувається формування нового типу православної екуменічної думки, що акцентує увагу на існуванні єдності церкви, доводить відсутність суттєвих розбіжностей у теології між православ'ям і католицизмом, розглядаючи ці традиції як дві взаємодоповнювальні системи теорій та практик». Означені характеристики дозволяє поєднати у межах єдиної парадигми різноманітні явища. По-перше, це *постліберальна православна думка* П.Калаїцидіса та К.Говоруна, які є відвертими, хоч і не послідовними постмодерністами. По-друге, це *постконсерватори* Д.Гарт та Дж.Маніссакіс, які

використовують феноменологічну теорію надпоняттєвих визначень Бога (трансценденталій). По-третє, це *аналітична теологія* Р.Свінберна, яка творить нові форми раціональної апологетики, спираючись на теорію ймовірностей. Спільним для цих теологічних проєктів є прийняття постметафізичного способу мислення як нормативного та самоочевидного. Особливо актуальним дослідження теологічних методів, прийнятих в східному християнстві, стає у зв'язку з аналізом сучасного стану, тенденцій та перспектив розвитку православної теології, яка багато в чому є повторенням, продовженням і новітньою інтерпретацією східно-християнської традиції. Оскільки сучасна православна теологія активно повертається до спадщини грецької патристики, актуальним стає систематичний аналіз особливостей методології богословської думки доби розквіту цієї традиції у Візантії. ХХ ст. для православної теології ознаменувалося освоєнням нових теологічних підходів. На зміну теологіям, у яких панувала метафізика та раціонально-спекулятивні методи, почали з'являтися нові форми богословських вчень, де помітне місце займали постметафізичні методи тлумачення Одкровення – сучасні православні феноменологія та герменевтика. Одним із перших, хто застосував феноменологічний підхід у сучасній неопатристичній православній теології, був Георгій Флоровський. Він поклав початок продуктивному використанню ідей та практик феноменології в православному богослов'ї. Цю тенденцію згодом плідно продовжили Д. Станілоас та Й. Брек, які застосували феноменологічну методологію у створенні неопатристичної систематичної теології та тлумаченні Біблії. Але найрезультативніше розвинули і втілили новаторські підходи православної феноменологічної теології митрополит Йоан Зізіюлас, Х. Яннарас, Й. Манусакіс та Д. Гарт, які створили особливий православний постметафізичний феноменологічний дискурс. Їх творчість, що на сьогодні репрезентує вершинні досягнення постнеопатристичної православної теології, може бути належно досліджена та оцінена, якщо усвідомимо важливу роль зусиль Г. Флоровського, який стояв біля витоків православної феноменології. Спадкоємність неопатристики і постнеопатристики у пануванні феноменологічного методу викликає необхідність детального аналізу використання феноменології для модернізації та постмодернізації теологічного мислення. Розвиток постметафізичного персоналізму як засобу ідейного подолання постмодернізму пропонується послідовниками феноменологічної теоестетики Д.Гартом та Дж.Мануссакісом. Створюваний ними персоналізм є неоавгустіанським за власними методологічними установками, і як такий має великий екуменічний потенціал.

Звичайно, що за таких умов богословські ідеї Августина, особливо його персоналізм, опинилися у центрі великих дискусій у православному богословському

середовищі, а також стали предметом обговорення екуменічно налаштованих богословів. Адже не лише православні зацікавлені у тому, щоб дати інтерпретація ідей Августина, сприятливу для православної думки. Католицькі та протестантські теологи у багатьох працях намагаються довести, що єпископ Гіпону мав вчення про обожнення, аналогічне до каппадокійського. Також розвиваються намагання віднайти точки дотику між Августином та Східними Отцями Церкви в усіх областях богословської думки. Звичайно, що для всієї цієї проблематики необхідною є об'єктивна богословська оцінка, якої до сьогодні у православній теології не було. Дисертація Михайла Готича заповнює суттєву лакуну, надаючи зважені оцінки усім аспектам проблематики.

У першому розділі надається загальний нарис рецепції Августина у історії філософії та сучасній історії теології. Цей огляд дозволяє сформувати автору дисертації власну методологію, яка спирається на історико-філософську оцінку теології Августина як неоплатонічної за своєю формою. Неоплатонічна думка стала мовою для його ідей. І ця була саме неоплатонічна філософія Порфірія, найбільш близька до того, що сьогодні називається «середнім платонізмом». У порівнянні з вченням Платона середній платонізм значно спростив онтологію, гносеологію, соціальну філософію. Божественний початок розумівся не як надбуттєве Благо, а як вище Буття. Деміургічна діяльність більш не належала до особливої причини, але приписувалася цьому божественному початку. Досягти пізнання Бога можливо через «афайресіс» (грец. – «абстрагування»), тобто через відкидання від поняття Бога всіх атрибутів. Також можливо досягти пізнання Бога як чистого буття через абстрагування атрибутів будь-якої реальності, особливо математичної. У соціальній філософії середній платонізм звеличує «демократію» як ідеальну державу, під якою, однак, розуміється правління кращих на чолі з освіченим монархом, але при добровільній згоді народу. Відбувається зближення ідеалів общинності і держави, формується ідеал «вселенської громади». Цей «середній платонізм» значно вплинув на Порфірія, а той визначив світогляд Марія Вікторіна та Августина. Правильне визначення специфіки думки Августина з історико-філософської точки зору дозволяє потім адекватно оцінювати дисертанту особливості християнського персоналізму єпископа Гіпонського.

Другий розділ містить аналіз християнського персоналізму Августина як він був виражений у його творах «Про Трійцю» і «Сповідь». Вибір саме цих трактатів для аналізу є цілком виправданим, бо саме вони містять нарис персоналізму як теорії про Бога-Трійцю та персоналізму як антропологічної доктрини. Нашу увагу в цьому аналізі привертають численні ідеї, які сьогодні розвиваються у постмодерній

теології. Так, наприклад, Августин бачив відображення Трійці не лише у душевному житті людини, а у влаштуванні її матеріальної тілесності. Ще більш важливим є доведення того, що Боже Буття за Августином є спілкування Трьох, і тому буття має розумітися персоналістично і ніяк інакше. Так званий есенціалізм є елементом персоналізму, а не навпаки. Також важливо, що Августин є теологом любові у теорії Богопізнання і прогрес у процесі пізнання Бога цілком і повністю є залежним від практичного богоуподібнення, а не від споглядання. Можна сказати, що аналіз у другому розділі вже сам по собі розвінчує стільки міфів православних богословів та релігійних філософії кінця XIX - початку XX століття про Августина, що його автор вже за цей аналіз заслуговує на найвищу оцінку його роботи.

Третій розділ містить аналіз августіанства сучасного православного богослов'я, як воно розвивається у постнеопатристиці. Також автор аналізує окремих представників пізньої неопатристики, які позитивно ставилися до Августина. Наприклад, він зупиняється на аналізі августіанства Джона Мануссакіса. Але Михайло Готич не вважає це цікавим і самостійним явищем. На його думку, наскільки ми її зрозуміли, Джон Мануссакіс у рецепції Августина цілком залежний від Річарда Керні. Натомість усі інші видатні богослови, що приймають та розвивають ідеї Августина, аналізуються дисертантом. У розділі є значний приріст нового знання, і це дуже важливо для православного богослов'я в Україні, оскільки ця тематика аналізується вперше.

Четвертий розділ критикує уявлення православних фундаменталістів про Августина. Фактично від православно-фундаменталістичної критики Августина дисертант не залишає каменя на камені. І слід сказати, що це цілком заслужено. Якщо православна теологія хоче розвиватися, то вона має оцінювати не карикатурний образ Августина, а його справжні ідеї. Дисертант на прикладі творів І.Романідеса, М.Азкула, О.Каломіроса показує як твориться карикатурний образ Августина, і повністю деконструє весь цей жанр богословського дискурсу. Новизною тут є аналіз англійських творів, які раніше не були доступні українським православним богословам, і про які вони судили «з других рук». Аналіз здійснений високопрофесійно, з повагою до православних фундаменталістів та їх поглядів. Те, що автору вдалося уникнути категоричних суджень про неопаламізм чи політичний ісіхазм – це велике досягнення. Більше того, Михайло Готич показує, що Августин був близький до основної думки неопаламізму про те, що Бог не творить смерті, не засуджує людину, але що присутність благодаті, яка є блажеством для праведників, стає вогнем опалюючим для грішників.

П'ятий розділ присвячений екуменічному погляду на Августина. Дійсно, в

останнє десятиліття з'явилися спільні проекти православних, католицьких і протестантських богословів щодо сучасних інтерпретацій ідей Августина. Михайло Готич правильно відмічає, що поява таких проектів стала можливою завдяки феноменологічній інтерпретації Августина у Жан-Люка Марйона та постмодерному критичному августинізму Джона Мілбанка. Фактично ці два богослови та православний теолог Девід Гарт вже є самодостатнім колом діалогу щодо усіх ідей Августина. Але Михайло Готич аналізує і інших авторів, додаючи різноманітні ідеї нових екуменічних інтерпретацій августинізму, в результаті чого складається цілісна картина спільного бачення онтології Бога та людини. Християнський персоналізм Августина стає основою і для православного богослов'я самого по собі, і для православного богослов'я в екуменічному діалозі. А це важливий перелом, бо фактично досягнута мета, яку висунув свого часу Г.Флоровський. Останній наполягав на тому, що західна теологія має бути не відкинута, а переосмислена і засвоєна православною теологією, але за умови збереження основоположної вірності нікейській та халкідонській ортодоксії. Сьогодні і Михайло Готич фактично довів, що цей задум вже реалізовано.

Разом із позитивною оцінкою дисертації ми мусимо висловити ряд *зауважень*.

1. Потрібно було б розглянути питання про те, чи не міг вплинути на Августина середній платонізм без посередництва Порфірія та Марія Вікторина.

2. Необхідно було б чіткіше виразити власну оцінку автора августіанства Джона Мануссакіса.

3. Необхідно було б ясно заявити наскільки сучасне православне августіанство не лише є синтезом теорій Августина із ідеями Григорія Ниського, а й постметафізичним та постмодерним дискурсом.

4. Залишається незрозумілим, чому дисертант не називає сучасну православну думку постнеопатристичною, хоча вона такою вочевидь є.

Висловлені зауваження не знижують загальної позитивної оцінки отриманих у дисертації результатів. В цілому поставлена мета досягнута. Дослідження відрізняється структурною чіткістю й обґрунтованістю положень, що виносяться на захист, і є завершеною самостійною роботою дисертанта. Дисертація має велике практичне значення для українського богословського дискурсу, сприяє порозумінню між православними, католиками і протестантами, сприяє діалогу теології та філософії. Знайомство зі змістом дисертації, публікаціями автора та авторефератом дають підставу для загального висновку про те, що робота **Готича Михайла Івановича «Рецепція християнського персоналізму Августина в сучасній православній теології»** є самостійним завершеним дослідженням актуальної

наукової проблеми, містить наукові досягнення та відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я.

Офіційний опонент,

доктор філософських наук,

професор кафедри філософії

та політології Університету державної

фіскальної служби України, доцент

Г. В. Христокін

